

Сбруєва А.А., Скоробагатська О.І.

**ПОПІВСЬКА АКАДЕМІЯ ЯК ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX ст.**

Думки та зусилля сучасних українських освітян спрямовані на активну інтеграцію нашого шкільництва у загальноєвропейський та світовий освітній простори. Однак усвідомлення себе частиною глобального цілого не може бути повноцінним без розуміння того, що український освітній простір сам по собі є складним утворенням з регіональних просторів, формування яких відбувалося в достатньо специфічних історичних умовах та в контексті широкого кола суперечливих духовних та матеріальних детермінант. Тож, для повного проходження славнозвісного “герменевтичного кола” звернемося до однієї з славних сторінок історії освіти Слобожанщини – до аналізу сутності такого феномену її освітнього життя, як Попівська (Паліцинська) академія.

Досліджуваний нами феномен вже тривалий час є предметом вивчення фахівців з різних галузей знань. Вивченням просвітницької діяльності Попівської академії займалися історики Я.Я. Айзеншток, Д.І. Багалій, М.Ф. Сумцов, літературознавці В.Б. Звагельський, П.П. Охріменко, культуролог О.В. Мишанич, краєзнавці В.Ю. Голубченко, Г.П. Петров, П.О. Сапукін, Ю.І. Тараненко, В.В. Терлецький, М.П.Тесля, Г.М. Хвостенко, письменники О.П. Столбін, В.П. Скакун, історики освіти Л.І. Атлантова, В.С. Горський, Ж.Д. Ільченко, Н.А. Кавалерова, М.В. Кордон, Б.Д. Лановик, В.М. Леонтєва, В.С. Старовойт, І.З. Цехмістро, В.І. Штанько.

Однак розгляд широкого кола джерел дозволяє констатувати, що більшість досліджень, які стосуються Попівської академії, мають фрагментарний характер, не дають цілісного уявлення про детермінанти, зміст та результати її просвітницької діяльності. Отже метою нашої статті є системний аналіз діяльності Попівської академії як феномену освітнього життя Слобідської України кінця XVIII – початку XIX ст.

Перш за все звернемося до політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх умов діяльності Попівської академії як просвітницького гуртка місцевої інтелігенції.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Слобідська Україна зазнала серйозного впливу політики російського кріпосницько-абсолютистського ладу, що здійснювався у кількох провідних площинах: політичній – скасування політичної автономії, надання статусу провінції в рамках запровадження загальноросійського внутрішнього устрою; економічній – розвиток капіталістичних ринкових відносин, промисловості, торгівлі; соціальної – запровадження кріпосницьких відносин, мілітаризація системи державного управління, визначення чіткої адміністративної ієрархії, трансформація соціальної структури українського суспільства (надання виключних прав дворянству, особливого статусу міщанству, розвиток купецтва, покріпачення селянства); культурній – вплив західноєвропейської філософії просвітництва, ідей романтизму, секуляризація культури, русифікація; освітній – реформи освіти Катерини II та Олександра I, утворення державної системи освіти, розвиток університетської та педагогічної освіти.

У цей час, разом з тим, поживається культурне життя, суттєвого розвитку набуває вітчизна філософська і просвітницька думка, консолідуються інтелектуально-духовні сили української творчої інтелігенції, що проявляється у активізації ліберальних дворянських маєткових осередків, громадських і науково-літературних об'єднань, у відкритті першого на Лівобережжі університету в Харкові. Культурно-освітня діяльність освіченого дворянства була спрямована на розвиток культури, літератури, філософії, освіти, на пропагування прогресивних ідей, на вивчення історичного минулого своєї батьківщини, на поширення україномовної літератури, на збирання бібліотек та колекцій образотворчого мистецтва.

Отже, система зовнішніх детермінант утворення Попівської академії визначається суперечливістю. Найбільш важливими її проявами ми вважаємо: у *політичній* площині – прагнення до державної автономії, до етнічного самовизначення з одного боку та підпорядкування загальноімперській політичній системі з іншого; в *економічній* – початок розвитку індустріальної промисловості і, разом з тим, збереження феодальних економічних відносин; у *соціальної* – з одного боку, становість, тяжкі життєві умови простого народу, а з іншого – усвідомлення різними верст-

вами суспільства потреби в об'єднанні навколо загальнозначущих патріотичних ідей; у *культурній* – патріархальність, християнські цінності, церковний вплив на освіту і виховання контрастували із світськими аксіологічними пріоритетами, побудованими на ліберальних європейських ідеях, на матеріалістичному світогляді.

Що ж являла собою Попівська академія як культурно-освітній феномен? Ми визначає її як один з найбільш відомих помісних культурних осередків на території підросійської України, до числа яких історики освіти та культури України Д.І. Багалій [1], М.В. Попович [2], О. Субтельний [3], Н. Полонська-Василенко [4] відносять такі: маєток Д.П. Трошинського в с. Кибинці на Полтавщині, Миклашевських у с. Понурівка на Чернігівщині, М.Г. Репніна в Яготині, родове гніздо Полетики в с. Коровинці на Роменщині та цілий ряд інших. У деяких з цих осередків створювались театри, зібрання творів образотворчого мистецтва, у абсолютній більшості відкривалися народні школи, формувалися бібліотеки. Частина з таких осередків, передусім таємних, переслідувала політичні цілі, інші об'єднувалися на основі масонського ідеалізму мислителів XVIII ст. з метою “удосконалення моралі” та “очищення від забобонів”, треті ставили своїм завданням осмислення західноєвропейської філософської думки, популяризацію ідей епохи Просвітництва і просвітительської діяльності, четверті займалися літературною творчістю.

Специфіка духовних пріоритетів та змісту діяльності Попівської академії зумовлена, значною мірою, екзистенцією її засновника – Олександра Олександровича Паліцина, відставного гвардійського офіцера, дрібнопомісного дворянина, літератора, архітектора, перекладача, культурного і суспільного діяча. За проектами О.О.Паліцина будувалися маєтки, створювалися паркові ансамблі в Сумському повіті. В.Н.Каразін писав з цього приводу: “...йому зобов'язані ми здебільшого початками європейського побуту на Україні”.

Як літератор О.О.Паліцин був автором віршованого перекладу “Слова о полку Ігоревім” та мемуарів “Послання в привіті, або спогади про деяких російських письменників”. Він перекладав Вольтера, Руссо а також нині маловідомих французьких поетів Деліля і Сен Ламберта.

Загальний напрям просвітницької діяльності засновника Попівської академії відомий дослідник історії Слобожанщини М.Ф.Сумцов характеризує таким чином: “В особі Паліцина у Харківському краї, в кращій, найбільш заселеній його частині, Сумському і Охтирському повітах, з'явився розсадник західно-європейської освіти, переважно просвітянської та філантропічної французької літератури минулого віку” [5]. Отже, О.О.Паліцин - людина освічена на європейський кшталт, пройнята ідеями Просвітництва, активна і дієва у своєму прагненні поширювати прогресивні європейські культурні надбання на батьківщині. Такі погляди, що склалися під впливом ідей Вольтера і Руссо, були досить типовими в середовищі вітчизняної ліберальної інтелігенції того часу.

Серед учасників Попівської академії були громадські та культурні діячі, архітектори, письменники, внесок яких у розвиток вітчизняної просвітницької думки поширюється далеко за межі участі в провінційних дискусіях загальнокультурного характеру, а саме: державний та громадський діяч Ів.Ф. Богданович, поет і драматург Іп.Ф. Богданович, відомий освітній діяч, людина енциклопедичної освіченості В.Н. Каразін, поет, драматург, освітній діяч В.В. Капніст, письменник і видавець С.М. Глінка, письменник і перекладач Є.І. Станевич.

Важливим аспектом аналізу діяльності Попівської академії як освітнього феномену ми вважаємо характеристику аксіологічних пріоритетів попівців. На основі вивчення широкого кола філософських та педагогічних творів членів Академії, укладених нами в “Антологію просвітницької думки членів Попівської академії” [6], ми дійшли певних висновків щодо особливостей їх поглядів на цінності освіти і виховання.

На нашу думку, аксіосфера досліджуваних нами просвітників об'єднує в собі. Філософською основою виховних цінностей в просвітницькій думці Попівської академії були теоцентричні орієнтири, що будувалися на догматах православ'я, на прагненні до здійснення християнських заповідей, до пошуку Божественної Істини.

Соціоцентричні цінності представлені у творчій спадщині членів академії імперіоцентричними, етноцентричними, націоцентричними, народоцентричними аксіологічними векторами та спрямованістю на загальнолюдські цінності. На нашу думку, таке поєднання консервативних аксіологічних орієнтирів з новими прогресивними цінностями, що активізувалися під впливом філософії Просвітництва, є закономірним проявом педагогічного світогляду вітчизняних просвітників періоду кінця XVIII – початку XIX ст.

Імперіоцентричні цінності у педагогічному світогляді просвітників цілком відповідають ідеології просвіченого абсолютизму. Згідно з цим орієнтиром виховання трактується як державна справа. Головною цінністю життя вважається орієнтація на самовіддану службу на користь “Царю і Отечеству”, підтримується строга соціальна ієрархія через визначення станових виховних цінностей: дворянства (Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін), купецтва (С.М. Глінка), селянства (В.Н. Каразін, Є.І.Станевич). До етноцентричних цінностей належать: національна основа виховання, поширення освіти і виховання серед вільних станів (В.Н. Каразін, С.М. Глінка, В.В. Капніст), розвиток жіночої освіти (Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін). До народоцентричних цінностей відносяться ідея свободи народу, демократизації освіти і виховання (С.М. Глінка, В.Н. Каразін, В.В. Капніст). Українські націоцентричні цінності пропагував у своїх творах В.В. Капніст. Особливої уваги заслуговують прогресивні гуманістичні погляди Є.І. Станевича і В.В. Капніста, які на відміну від інших учасників гуртка – прихильників кріпацтва, відстоювали право людини на свободу.

Антропоцентричні цінності також представлені у просвітницькій спадщині учасників Попівської академії. Їх проявами у філософсько-виховному світогляді В.В. Капніста і Є.І. Станевича стали такі ідеї, як глибока віра в людину, в її розум, творчі здібності, здатність до самовдосконалення, пропагування ідеї волі і права кожної людини на щастя. Антропоцентризм притаманний також і педагогічному світогляду інших учасників Попівської академії. Зокрема, Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін, Є.І. Станевич, С.М. Глінка пропагували такі принципи виховання, як природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, індивідуальний підхід. Просвітники обґрунтовували такі ідеї, як єдність загальнолюдських, національних і особистісних цінностей (В.Н. Каразін, С.М. Глінка), ненасильницьке навчання (С.М. Глінка), особистісний саморозвиток, свідоме ціннісне самовизначення (Ів.Ф. Богданович, Є.І. Станевич), поширення освіти серед вільних станів (В.Н. Каразін, С.М. Глінка), втілення права на освіту жінок з демократичних станів (Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін), народотерпимість як повага до інших культур, (В.Н. Каразін, С.М. Глінка, В.В. Капніст), віра у здатність кожної людини до серцевого осягнення Істини (Є.І. Станевич, С.М. Глінка, В.В. Капніст).

Далі звернемося до характеристики об’єктивних результатів діяльності Попівської академії, що дозволяє говорити про неї не як про пересічний помісний культурний осередок, а як про видатний феномен освітнього простору великого регіону нашої батьківщини.

До таких результатів належать, зокрема, педагогічні твори попівців і, передусім, трактат І.Ф. Богдановича “Про виховання юнацтва”, який вже неодноразово був предметом нашого аналізу [7; 8]. В рамках даної статті назвемо лише найбільш принципові, з нашої точки зору, здобутки цього твору.

Перш за все підкреслимо, що з надрукованим у 1807 році в журналі “Російський вісник” трактатом “Про виховання юнацтва” пов’язують появу нового напряму у вітчизняній педагогічній думці – загальнонаціонального. Саме у цьому трактаті вперше у вітчизняній педагогіці XIX століття викладена система виховання на національних засадах. Дуже слушними, на нашу думку, є міркування Богдановича щодо проблеми співвідношення загальнолюдських та національних основ у формуванні моральних якостей особистості. Автор трактату вважає, що правила доброчесності скрізь однакові. Національні особливості характеру, при всій їх різноманітності, не стоять на перешкоді вселюдській спільності. Національний характер не спотворює спільну для всіх народів мораль, але “власними силами розуму і серця дає кожному ясне розуміння того, що належить йому, що відрізняє його від інших народів”.

Ще одним основоположним принципом педагогічної концепції Богдановича є принцип природовідповідності виховання. Просвітник формулює у творі достатньо докладну вікову періодизацію розвитку дитини, дає характеристику психологічних особливостей розвитку на кожному з визначених ним дев’яти етапах розвитку дитячої особистості, велику увагу приділяє проблемі вивчення індивідуальних особливостей виховання, розвитку його природних обдарувань. На закінчення відзначимо, що трактат “Про виховання юнацтва” є однією з вершин вітчизняної педагогічної публіцистики першої половини XIX століття. Основи виховання на національних засадах, сформульовані у трактаті, стали фундаментом для їх подальшого розвитку К.Д. Ушинським.

В цілому провідними ідеями просвітницької спадщини членів Попівської академії стали:

1) визначення принципів виховання: гуманізму, природовідповідності, культуровідповідності,

виховуючого навчання, індивідуального підходу, самовиховання протягом усього життя (Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін, В.В. Капніст); 2) обґрунтування принципів творчої діяльності людини (Є.І. Станевич, В.В. Капніст); 3) обґрунтування права кожної людини на свободу та щастя (Є.І. Станевич, В.В. Капніст); 4) визначення зразкових чеснот державної еліти (Є.І. Станевич, В.В. Капніст); 5) пропагування виховної ролі духовного красномовства (В.Н. Каразін, С.М. Глінка); 6) “розвиток серця” людини, її здатності до серцевого осягнення Істини (Є.І. Станевич, С.М.Глінка, В.В. Капніст); 7) формування активності, практичності, раціональних здібностей особистості (Ів.Ф. Богданович, В.Н. Каразін).

Філософські, педагогічні, політичні та літературні твори є лише одним з широкого кола проявів творчої активності попівців. До інших важливих результатів діяльності Академії ми відносимо такі:

1) активне сприяння реалізації ідеї створення Харківського університету. До його відкриття, за словами професора М.Ф. Сумцова, Попівська академія почасті виконувала роль вищого навчального закладу;

2) участь в розробці та реалізації державної освітньої політики. Відомо, що В.Н. Каразін розробив власний проект реформи освіти в Росії, який привернув увагу Олександра І. Йому доручили посаду правителя справ головного управління училищ у щойно створеному у 1802 році Міністерстві народної освіти. Він складав та редагував “Попередні правила народної освіти”, університетські та академічні статuti, створив та редагував офіційний друкований орган міністерства – “Щомісячні твори про успіхи народної освіти”;

3) участь у розбудові системи освіти краю. Деякі попівці обіймали високі посади в департаментах освіти різних губерній. Наприклад, Є.І. Станевич став у 20-х рр. XIX ст. директором училищ Курської губернії, а В.В. Капніст займав аналогічну посаду в Полтавській губернії;

4) створення народних шкіл. Фактично в усіх маєтках, що належали членам Попівської академії, були створені школи для селян. Деякі попівці, наприклад В.Н. Каразін, займались справою професійної освіти для простого народу та жіночої освіти.

Отже, саме різноманітність та якість результатів просвітницької діяльності членів Попівської академії перетворюють цей культурно-освітній осередок на видатний феномен освітнього життя нашого краю. Сподіваємось, що ознайомлення широкого педагогічного загалу нашої країни з творчою спадщиною слобожанських “академіків” кінця XVIII – початку XIX ст. сприятиме загальному визнанню цього факту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д.І, Історія Слобідської України. – Х., 1991.
2. Попович М.В. Нарис з історії культури України. – К., 1998.
3. Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1991.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. – Т.2.– К., 1992.
5. Сумцов Н.Ф. Культурный уголок Харьковской губернии (Поповская академия) // Харьковский сборник. Вып. 2, 1888.
6. Антологія просвітницької думки членів Попівської академії // Упорядник та автор вступних статей О.І. Скоробагатська. Наук. редактор – А.А. Сбруєва. – Суми, 2006.
7. Сбруєва А.А. Педагогічна думка членів Попівської академії // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДП, 1998.
8. Скоробагатська О.І. Питання змісту освіти в педагогічній спадщині І.Ф. Богдановича // Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 177. – 2003.